

Jakub Goldberg (1924-2011)

Powiedziano o nim, iż będąc obywatelem izraelskim, nigdy nie przestał być polskim patriotą. Sam mówił o sobie: należę do polskiej szkoły historycznej.

Urodził się w 1924 r. w Łodzi, gdzie uczęszczał do szkoły podstawowej i średniej. Naukę przerwały mu wojna i okupacja. Od 1940 do początku 1945 r. był zamknięty w getcie łódzkim (gdzie zginęła cała jego rodzina), a następnie przetrzymywany do obozów koncentracyjnych w Częstochowie, Skarżysku-Kamiennej, Buchenwaldzie (Saksonia) i Mauthausen (Austria). Bezpośrednio po wojnie powrócił do Łodzi, uzupełnił naukę gimnazjalną i w latach 1947-1952 odbył studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Łódzkiego.

Jeszcze przed ukończeniem tych studiów, gdyż w 1951 r., uzyskał etat w Katedrze Historii Polski XVI-XVIII wieku w Uniwersytecie Łódzkim i pod naukową opieką prof. Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej, osiągał kolejno stanowiska asystenta, starszego asystenta i adiunkta.

Przewód doktorski ukończył w 1960 r. na podstawie pracy pt. *Stosunki agrarne w miastach Ziemi Wieluńskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku* (Łódź 1960, ss. 231), jednocześnie rozwinął ożywioną działalność naukową. W wykazach bibliografii Jego nazwisko pojawiło się w 1955 r., a dorobek powiększał się systematycznie z każdym rokiem. Były to artykuły, rozprawy i głosy w dyskusjach poświęconych historii społeczno-gospodarczej ziemi wieluńskiej i województwa sieradzkiego. Z czasem rozpoczął też studia nad dziejami stanowiska prawnego ludności żydowskiej, z uwzględnieniem historii Waadu (*Ordynacja dla Sejmu Żydowskiego Ziem Koronnych z 1753 roku*, Łódź 1964). Te badania uczyniły go też historykiem ustroju i prawa polskiego. Pragnąc je rozwinąć i pogłębić, podjął już samodzielną, szeroko zakrojoną kwerendę archiwalną.

W roku 1967, w związku z ówczesną sytuacją polityczną i antysemicką nagonką, podjął decyzję o emigracji do Izraela. Wyjeżdżając z Łodzi, zabrał ze sobą zgromadzone w toku kilkuletniej pracy wypisy źródłowe, dotyczące nieopublikowanych jeszcze drukiem przywilejów dla gmin żydowskich. Był to plon kwerendy w AGAD, w wojewódzkich archiwach Krakowa, Poznania, Lublina i Łodzi, w zbiorach rękopiśmiennych bibliotek. Kwerendę zagraniczną rozszerzył o Jerozolimę, Nowy Jork i Berlin. Po otrzymaniu wizy polskiej w latach osiemdziesiątych badania te wznowił w Polsce.

W Izraelu otrzymał pracę najpierw jako archiwista w Centralnym Archiwum Historii Żydów w Jerozolimie, a od 1969 r. został tam profesorem Uniwersytetu Hebrajskiego. Na stanowisku tym pozostał aż do przejścia w stan spoczynku w 1993 r. W latach 1988-1992 pełnił stanowisko kierownika Ośrodka Badań Dziejów i Kultury Żydów Polskich.

Nawiązał szerokie kontakty z wieloma ośrodkami uniwersyteckimi, pracując jako *visiting professor* w Oxfordzie, Kolonii, Monachium, Berlinie, Kassel, Lipsku, Warszawie. Z nauką polską utrzymywał stałe kontakty, najpierw korespondencyjne, potem co roku przyjeżdżał do kraju, biorąc udział w licznych sympozjach i konferencjach. To odeń pochodzi powiedzenie:

Nie ma historii Polski bez historii Żydów
Nie ma historii Żydów bez historii Polski.

Odnaczony przez Prezydenta Rzeczypospolitej Złotym Krzyżem Zasługi, w 1993 r. otrzymał doktorat honorowy Uniwersytetu Warszawskiego. W roku 1998 został członkiem zagranicznym Polskiej Akademii Umiejętności, po czym w roku 2005 członkiem Polskiej Akademii Nauk. W Uniwersytecie Łódzkim w roku 2010, po pięćdziesięciu latach, odbyła się uroczystość odnowienia doktoratu Jakuba Goldberga.

Lista Jego publikacji w językach angielskim, niemieckim, hebrajskim i polskim jest znaczna¹. Są to prace poświęcone dziejom ludności żydowskiej w systemie gospodarczym Polski od XVI do XVIII w., historii gmin żydowskich, zagadnieniom asymilacji i konwersji. Z ważniejszych wymienić należy badania poświęcone właśnie konwersji², studia nad ustawodawstwem króla Augusta II³ oraz dalsze prace nad dziejami i znaczeniem Waadu⁴.

Podstawowym dziełem Jakuba Goldberga jest trzutomowe wydawnictwo: *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth. Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries*, t. I-III, Jerusalem 1985-2001⁵.

¹ Zestawienie bibliograficzne por.: „Należę do polskiej szkoły historycznej”. *Studia i szkice ofiarowane prof. Jakubowi Goldbergowi z okazji odnowienia doktoratu w Uniwersytecie Łódzkim*, red. J. Stobiecki i J. Woliński, Łódź 2010.

² J. Goldberg, *Żydowskie konwersje w społeczeństwie staropolskim*, w: *Spółczesność staropolska. Studia i szkice*, t. IV, Warszawa 1986).

³ J. Goldberg, *August II wobec polskich Żydów*, w: *Rzeczpospolita wielu narodów i jej tradycje*, Kraków 1991.

⁴ J. Goldberg, *Żydowski Sejm Czterech Ziem w społecznym i politycznym ustroju dawnej Rzeczypospolitej*, w: *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej*, Wrocław 1991.

⁵ J. Goldberg, *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth. Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries*, t. I-III, Jerusalem 1985-2001. Tom I (Jerusalem 1985, s. XXVI + 477 + 5 nlb.) zawiera przedmowę i wstęp, przedstawiający ogólną charakterystykę przywilejów, dane dotyczące rękopisów, uwagi edytorskie, dalej pełne teksty dokumentów, indeksy osób, nazw miejscowości i rzeczy oraz facsimilia. Tom II (Jerusalem 2001, s. XVIII + 351 + 1 nlb.) zawiera również przedmowę i wstęp, pełne teksty 66 dokumentów, indeksy osób, nazw miejscowych i rzeczy, erratę i facsimilia. W tomie III (Jerusalem 2001, s. XI + 167) zamieszczone zostały polskie wersje wstępu, regestrów i przypisów. Podział materiału pomiędzy tom I i II uzasadniają losy osobiste wydawcy. Materiał źródłowy zgromadzony w Polsce do 1967 r. wydał w Jerozolimie w 1985 r., sądząc, że nie będzie już mógł tej pracy kontynuować. Kiedy w latach 80., po uzyskaniu wizy, mógł wznowić kwerendę w Polsce, wydał tom II, a ponieważ w międzyczasie nakład tomu I został wyczerpany, dodrukował go. Tom III wydał, by ułatwić studia czytelnikowi polskiemu.

Starannie wydane materiały źródłowe podane są w języku oryginału, to jest polskim, łacińskim i niemieckim, z bogatym aparatem naukowym w języku angielskim. Wydawca przeprowadził klasyfikację przywilejów, rozpoczynając od przywileju księcia Bogusława Pobożnego z 1264 r., z podziałem na przywileje indywidualne i przywileje dla gmin, których zgromadził 129. Są to bogate źródła z zakresu historii prawa. Dotyczą dziejów samorządu gminnego, sądownictwa własnego i mieszanego, ochrony osób, miejsc kultu (bożnic), cmentarzy („okopisk”). Zawierają nakazy noszenia wyróżniającego się stroju, ograniczenia dotyczące cechów, handlu, ceł i myt oraz lichwy. Na uwagę zasługują *privilegia de non tolerandis Judaeis* oraz przepisy prowadzące do powstawania gett – w tym nader interesujący przywilej Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła dla Nieświeża z 1589 r. (t. II, s. 142-148).

Zgromadzony materiał źródłowy, objaśniony obszernymi wstępami, pozwala czytelnikowi zachodnioeuropejskiemu na orientację w zakresie stanowiska prawnego ludności żydowskiej na tle ustroju i prawa Rzeczypospolitej. Badaczowi polskiemu zezwala zarówno na korektę wielu szczegółowych ustaleń, jak i ocen ogólnych, dotyczących stanowiska ludności żydowskiej w systemie stanowym Rzeczypospolitej. Uzasadnia pogląd, że wyłączenie Żydów spod jurysdykcji wojewódzkiej, powoli postępujące od pierwszej połowy XVI w., i poddawanie ich władzy dominialnej nie wpływało na pogorszenie ich pozycji.

Jakub Goldberg był zdania, że przywileje nadawane gminom żydowskim odgrywały z czasem coraz większą rolę w praktyce życia codziennego; nie miały one bowiem na celu tylko ograniczania praw Żydów, lecz zmierzały też do usuwania lokalnych konfliktów, próbując niekiedy łagodzić podstawowy konflikt wyznaniowy.

Wydawcy nie było już dane kontynuować tej pracy. Jakub Goldberg zmarł 15 listopada 2011 r. w Jerozolimie. Pogrzeb odbył się dwa dni później, zmarłego pochowano na cmentarzu cywilnym w Kibucu Einat.

STANISŁAW GRODZISKI (Kraków)